

LÁNYI Gábor¹:

Bereczky Albert (1893–1966) budapesti lelkipásztor szerepe a németellenes ellenállásban és az embermentésben (1944–45)

Abstract. The role of the Rev. Albert Bereczky (1893–1966) in the Anti-German Resistance and in the Rescue of People (1944–45)

Albert Bereczky, the pastor of the Reformed Congregation on Pozsonyi Street (Budapest), joined the anti-German resistance after the German invasion of Hungary on 19 March 1944 and became one of its most committed activists. His friendship with Zoltán Tildy, President of the Smallholders Party, led Bereczky into the resistance movement, and he helped him to organize one of the main bodies of the movement, the Hungarian Front. Miklós Mester, State Secretary at the Ministry of Religion and Public Education, and Ottó Komoly, President of the Hungarian Zionist Federation, also became important associates. It is mainly in the light of the memoirs and diaries of the latter two that our study gives an insight into Bereczky's multifaceted and varied activities, the main elements of which were liaising between different resistance groups and hiding those who had been persecuted on racial or political grounds. Bereczky also played a major role in the Reformed Church in Hungary's outreach to Jews, for example, in organizing the ultimately unsuccessful public church protest against the deportations.

¹ Dr. habil. Lányi Gábor János a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Tanszékének habilitált egyetemi docense; e-mail: lanyi.gabor@kre.hu.

Keywords: Albert Bereczky, Holocaust, German occupation of Hungary (1944–45), anti-German resistance movement, Zoltán Tildy, rescue of Jews 80 évvel ezelőtt Bereczky

Albert, mint a budapesti Pozsonyi úti református egyházközség lelkipásztora, a németellenes ellenállás és az embermentés egyházi mindenese volt. Tanulmányunk főleg a fennmaradt visszaemlékezések és naplóbejegyzések tükrében ad képet sokoldalú és változatos tevékenységéről, amelynek legfőbb elemei a különböző ellenállói csoportok közötti kapcsolattartás és a faji vagy politikai alapon üldözöttek bújtatása volt. Emellett Bereczky oroszlánrészt vállalt a magyar református egyház zsidók irányában végzett segítő tevékenységében is, például a deportálások elleni, végül sikertelen nyilvános egyházi tiltakozás megszervezésében.

1. Bereczky mint az ellenállás összekötője

1.1. Kapcsolat Tildy Zoltánnal

Bereczky Albert ellenállásba való bekapcsolódásának eredője Tildy Zoltánnal való bizalmas, baráti kapcsolata volt. Bereczky még gimnazista korában, a pápai református kollégiumban barátkozott össze a nála négy évvel idősebb Tildyvel,² akinek példája hozzájárult ahhoz, hogy maga is a helyi teológiai akadémián folytassa tanulmányait.³ Tildyvel együtt vettek részt a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség nyári konferenciáján a felvidéki Felsőszeliben,⁴ ahol Bereczky megtérésélményen ment át, és

² KISS Réka (2006): Bereczky Albert lelkipásztori, püspöki működése, In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1.* Budapest, Argumentum. 601. Tildy mellett Bereczky Szabó Imrével és kákicsi Kiss Gézával is Pápán kötött szoros barátságot. Szabóval a második világháború utáni eltérő politikai tájékozódásuk okán különváltak útjaik.

³ ZSINDELYNÉ TÜDŐS Klára (1978): *Arcképek.* Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. 16.

⁴ HAJDÚ Péter (1986): Bereczky Albert hagyatéka, In: *Theológiai Szemle.* 29. 5. 305.

egyre kritikusabb szemmel figyelte a református egyházban zajló folyamatokat.⁵ A teológia elvégzése után (1916) Tildy – akkor mint Szenna lelkipásztora – adta össze Bereczkyt feleségével. Magyar Traktátus Társaság és Sylvester Nyomda néven Tildyvel nyomdát és kiadóvállalatot alapítottak Tahitótfaluban, amelyet aztán Budapestre költöztettek. A Bethesda Kórház telkén építettek neki többemeletes épületet, ahova együtt költözött be a Tildy és a Bereczky család. Bereczky legfiatalabb lánya, Katalin, ifj. Tildy Zoltán felesége lett: Bereczky és Tildy rokonná, „nászokká” váltak.

Tildy már az 1910-es évek végétől kezdve egyre komolyabban mutatott érdeklődést a világi politikai aktivitás iránt. 1929-ben részt vett a Független Kisgazdapárt megszervezésében, amelynek alelnöke lett, 1936-tól pedig országgyűlési képviselői mandátumot szerzett. Mester Miklós szerint: „A Bereczky családban Tildy Zoltán kultusz uralkodott. Kritikátlanul fogadták Tildy minden megnyilatkozását, állandóan valósággal áradoztak róla.”⁶

1944 márciusára már komolyan számolni lehetett a német megszállás lehetőségével, ezért Tildyt sem érthette meglepetésként, amikor március 19-én a kora reggeli órákban Bajcsy-Zsilinszky Endrétől figyelmeztető telefonhívást kapott, és így idejében el tudta hagyni Mányoki úti lakását, és Bereczkyhez ment. Bereczky először a Pozsonyi úti parókia toronyszobájában bújtatta el. A rákövetkező napokban a Gestapo és az SS budapesti lakásán és szeghalmi házában is kereste, végül helyette fiát, ifj. Tildy Zoltánt ejtették túsul március 22-én.⁷ Bereczky Tildyt temploma után egy Munkás utcai lakásban majd a Skót Misszió Wesselényi utcai épületében, illetve Péter János Bethesda kórházi üresen álló igazgatói lakásában bújtatta. 1944. május 9. és szeptember 5. között Tildyt Rácz Endre lelkipásztorhoz és családjához költöztették a Ráday utca 54. szám alá.⁸ 1944. október

⁵ SZABÓ IMRÉNÉ SZABÓ Éva (2001): „Ég de meg nem emésztetik”, *Szabó Imre a Budapesti Református Egyházmegye Első Esperese Naplók 1914–1954*, Budapest, Budahegyvidéki Református Egyházközség. 201.

⁶ MESTER Miklós (2012): *Arcképek, Két tragikus kor árnyékában*. Budapest, Tarsoly. 260

⁷ VIGH Károly (1979): Tildy Zoltán életútja (1889–1961), In: Petőc Károly (szerk.): *Szeghalom. Történelmi, néprajzi és földrajzi tanulmányok*. Szeghalom, Szeghalom Nagyközség Tanácsa. 329–415. 394–395.

⁸ RÁ CZ Erzsébet (1995): *Feljegyzések a vihar kapujában. Emlékezés Tildy Zoltánra*. Budapest, Ráday Gyűjtemény. 10–14, 25.; RÁ CZ Erzsébet (1984): „Itt bujdosott Tildy Zoltán”, In: *Új Tükör*. 21. 51. 19. Rácz Erzsébet szerint Tildy bújtatását nem is annyira Bereczky, hanem inkább a felesége szervezte.

15-e után Jéhl Frigyeshez került,⁹ majd Budapest ostromát már többekkel, például a Bereczky családdal együtt a Skót Misszió alagsorában élte át.¹⁰

Egyik bújtatója, Rácz Erzsébet szerint Tildy csak akkor ment ki a szabad levegőre, ha egyik rejtkehelyéről a másikra ment át, tehát a 119 nap alatt, amíg náluk bujkált, nem hagyta el a lakást. Tildy mindeközben elősorban az ekkor elsőszámú bizalmasának számító Bereczky révén tartotta a kapcsolatot a külvilággal, az ellenállással, a formálódó Magyar Front vezető személyiségeivel. Nem véletlen tehát, hogy a Magyar Front 1944 májusában való megalakulása után Bereczky annak egyházi vonalában meghatározó szerepet töltött be.

1.2. Bereczky és Mester Miklós kapcsolata

„Az egyháznak minden munkájában Mester Miklós kultuszállamtitkár volt a legjobb segítség”¹¹ – jellemezte Bereczky ellenállási feladatainak ellátásban másik kiemelkedő kapcsolatát. Nem tudjuk, hogy Mester és Bereczky pontosan mikor került egymással közelebbi kapcsolatba. Mester visszaemlékezéseinek kifejezése nyomán – „1944. március 19-e után nagyon mozgalmas napokat éltem át”¹² – arra következtethetünk, hogy közvetlenül a német megszállás utáni napokra datálódik együttműködésük kezdete. Ekkor Mesternél Bereczky Békefi Benő¹³ társaságában jelent meg. Felvilágosítást adtak Tildy Zoltán illegálitásba vonulásáról és, hogy biztos helyen tartózkodik, illetve maguk is információkat szerettek volna kapni a német megszállás miatt kialakult helyzetről. Mester ekkor maga sem tudott sokat megosztani velük, de megállapodtak abban, hogy „én politikai körökben tájékozodom, és Bereczkyvel, aki nem is lakott messze tőlem – a Pozsonyi úton –, ezután szorosabb, állandó jellegű kapcsolatot tartunk fenn.”¹⁴

⁹ VIDA István (2001): *Fejezetek a Független Kisgazdapárt történetéből 1930–1956*. Budapest. 122.

¹⁰ Erről Gombos Gyulának van rendkívül részletes és izgalmas beszámolója: GOMBOS Gyula (1999): *Képek zord időkből*, In: *Hitel*. 12. 4. 17–30.

¹¹ MESTER (2012), 81.

¹² I. m. 247

¹³ Nem tudunk más forrásból arról, hogy Békefi ezidőtájt Pesten járt.

¹⁴ MESTER (2012), 247.

Mester 1944. április végi, államtitkári kinevezése kapcsán már sokatmondó összefüggések között szerepel Bereczky: Ravasz László Bereczky közvetítésével adta Mester tudtára, hogy „jónak látja” Mester kinevezését.¹⁵ Ezután szintén Bereczky volt a közvetítő Tildy Zoltán felé is, aki rejték helyéről vele üzentte meg, hogy ő is helyesli azt, hogy Mester vállalja az államtitkárságot.¹⁶ Visszaemlékezéseink más pontján még sarkosabban fogalmaz, még jobban aláhúzza kinevezése folyamatában Bereczky szerepét, illetve, hogy Ravasz és Tildy nemcsak beleegyezésüket adták, hanem kifejezetten szorgalmazták is a kinevezést: „Bereczky Albert 1944 áprilisában Tildy Zoltánnal és Ravasz László református püspökkel tárgyalt államtitkári kinevezésem ügyében bizalmasan, és azt az üzenetet hozta tőlük, hogy a kinevezést feltétlenül vállaljam el.”¹⁷

Mester még 1939-ben Zsindelyné Tüdös Klára és férje, Zsindely Endre – vallási és közoktatási államtitkár, majd miniszter –, javaslatára kapott képviselőjelöltséget a Teleki Pál vezette Magyar Élet Pártjában (MÉP).¹⁸ Csalódva Teleki földreform iránti elkötelezettségében 1940-ben ahhoz a 22 képviselőhöz tartozott, akik Imrédy Béla vezetésével kiszakadtak a MÉP-ből és megalapították a Magyar Megújulás Pártját. Mester, közismert németellenessége ellenére – ha lélekben nem is, de hivatalosan –, mint Imrédy pártjában megmaradt képviselő, 1944. április 30-án a németbarát Sztójay-kormány kultuszminisztériumának politikai államtitkára lehetett. A két világháború közti időszak szokása szerint a vallás- és közoktatási miniszter mindig katolikus, az államtitkára pedig protestáns, elsődlegesen református volt. Emiatt volt Mesternek szükséges kinevezéséhez bírnia Ravasz támogatását, amelynek megnyeréséhez valószínű, hogy ismételten a Zsindely házaspár közbenjárása segítette. Mester kinevezését még az Erdélyi Párt támogatása, illetve legfőképpen Horthynál az érdekében közbenjárt

¹⁵ „Ravasz nem is csalódott bennem, mert támogattam őt a református egyház többi képviselőjével együtt a zsidóság védelme érdekében tett erőfeszítéseiben.” I. m. 35.

¹⁶ Uo.

¹⁷ I. m. 248.

¹⁸ SZEKÉR Nóra (2013): Adalékok a történelmi fogalmak bonyolultságához, In: Kahler Frigyes – Bank Barbara (szerk.): *Utak és útkereszteződések*. Budapest, TIT. 215–235. 219.; MESTER (2012), 20. Zsindely naplójában csak rövid utalásokban emlékezik meg Mesterrel való kapcsolatáról: SZEKÉR Nóra (2021): *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9.* Budapest, ÁBTL – Kronosz. 519., 530., 554., 576., 607., 710.

Herczeg Ferenc tette lehetővé, akit az ellenállásban kiemelkedő szerepet vivő Csomóss¹⁹ Miklós győzött meg Mester alkalmasságáról; de beszédes a már említett részlet, hogy Bereczky révén az illegálitásban lévő Tildy szava is számított.²⁰ Mester kinevezése ugyanis arra szolgált, hogy ő a németekkel szembeni ellenállás magas pozíciójú beépített embere legyen a megszállás utáni németbarát kormányokban.²¹ Kiválasztásában tehát együttműködött a Csomóss-féle ellenállási mozgalom, a Ravasz vezette református egyház, az illegálitásba került Tildy és végső sorban maga Horthy is. Mester maga úgy fogalmazta meg helyzetét, hogy a németekkel szembenálló Horthynak volt a bizalmi embere egy németeknek feltétlen hűséget fogadó kormányban.²²

Az, hogy Mester kinevezése körül, mint Ravasz és Tildy szócsöve Bereczky, működött közre, mutatja, hogy a kinevezés az ellenállás erősítésének céljából történt, és aláhúzza Bereczkynek az ellenállásban betöltött korai, központi szerepét is.

Mester egy helyen így vall Bereczkyvel való kapcsolatáról: „Ő azok közé a kevesek közé tartozik, akikkel az életben egyszer lelkileg valóban találkoztam...”²³ Más helyen pedig: „Bereczky református lelkész korában rendkívül megnyerő modorú ember volt.”²⁴

Bereczky ellenállási tevékenységét mindenképpen segítette lelkipásztori és gyülekezetszervezői háttéréből táplálkozó emberismerete, kapcsolat- és közösségépítő, vezetési és meggyőzési képességei és különösképpen is lelkipásztori szolgálatának évtizedei alatt kiépült egyházi kapcsolatrendszere. Ebbe a kapcsolatrendszerbe tartozott bele a református presbiter Mester Miklós, de ki lehet itt emelni Bereczky Tildy mellett másik régi pápai teológus barátját, Szabó Imre budapesti esperest; Zsindelyné Tüdős Klárát, aki Bereczky hatására lett elkötelezett református; de akár magát Ravasz László református püspököt is, aki így emlékezett vissza rá: „szerettem, nagyra becsültem, vele baráti és munkaközösségben éltem”.²⁵

¹⁹ Az 1920-as években még nemzeti szocialista pártot alapító Csomóss, látva, hogy a nemzeti szocializmus a németek térhódítását hivatott elősegíteni a német megszállás idején, egy illegális kommunistákat is magába fogadó ellenállási szervezkedés, a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége vezető személyisége lett. SZEKÉR (2013), 224.

²⁰ MESTER (2012), 35.

²¹ SZEKÉR (2013), 220.

²² BOKOR Péter (1982): *Végjáték a Duna mentén*. Budapest, RTV – Minerva – Kossuth. 143.

²³ MESTER (2012), 265.

²⁴ I. m. 264–265.

²⁵ RAVASZ László (1992): *Emlékezéseim*. Budapest, Zsinati Sajtóosztály. 320.

2. Bereczky az ellenállás postása

Bereczkyt elsősorban mint hírvivőt, követet láthatjuk. Mester szerint szinte naponta járt be hozzá a minisztériumba, bizalmas információkat adott az illegalitásba vonult, bujkáló politikusok, például Szakasits Árpád és Tildy rejtekhelyéről, hozta-vitte az ellenállás híreit. Bereczky maga így vallott erről:

„Összeköttetésben voltam az ellenállási mozgalommal és vállaltam olyan szolgálatokat, amikre éppen az tett alkalmassá, hogy mindenki jámbor papnak gondolt, akinek most az a bogara, hogy mindenáron a zsidókat akarja menteni. Táskámban zsidókat mentesítő iratokkal együtt hordoztam az illegalitásban dolgozó Magyar Frontnak különböző terveit és akcióit, s derülten néztem a várban a német Gestapo embereit, akik lenéző mosollyal nézték járás-kelésemet, s arra gondoltam, hogyha tudnák, miket hordozok ebben a táskában.”²⁶

Bereczky igyekezett ellenállási kapcsolatrendszerét bővíteni, magának az ellenállás céljaink elérése érdekében is, de azért is, hogy az ellenálláson belül a Tildy-féle vonal súlyát növelje, illetve, hogy Tildynek több és megbízhatóbb információt szolgáltatasson. Ezen szándékában Mester volt az egyik legbefolyásosabb segítője, aki megismertette vele az ellenállásnak közvetlenül a Kormányzóhoz bejáratos és kötődő vonalát, például Ambrózy Gyula kormányzói kabinetfőnököt és ifj. Horthy Miklóst, de az ellenállás zsidó és cionista irányzatát is. például Stern Samut, Rusznyák Istvánt és főképpen Komoly Ottót,²⁷ akiről lentebb még részletesebben szólnunk. Bereczky arra is ígéretet tett, hogyha

²⁶ BERECKZY Albert (1950): Felszabadultam, In: Fekete Sándor – Finta István – Kádár Imre (szerk.): *A magyar protestantizmus öt éve 1945–1950*. Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya. 7–13. 10. Újraközlése: BERECKZY Albert (1953): Felszabadultam, In: Bereczky Albert (szerk.): *A keskeny út*. Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya. 265–270.

²⁷ MESTER (2012), 77.

a helyzet úgy hozza, el tudja rejtteni Mestert és családját – „mert van benne gyakorlata”²⁸ –, illetve megbeszélték, hogyha Mestert eltávolítanák, akkor Bereczky fogja helyette tartani a kapcsolatot Ambrózyval. Kérte, hogy Stern Samu már kilátásba helyezett látogatását szervezze meg helyette Horthynál.²⁹ Bereczky Péter Jánossal ismertette össze Mestert.³⁰ Mester Bereczky és Komoly jelenlétében tárgyalt Kasztner Rezsővel.³¹

3. Egyházi vonalon

Az egyházak elsősorban a zsidó származású, de megkeresztelt egyháztagjaik érdekeit képviselhettk, védhettk. Mester szerint viszont „Bereczky volt az egyedüli keresztény egyházi vezető férfi, aki nyíltan hangoztatta, hogy az egyházaknak a zsidókérdést nem saját felekezetük szempontjából, hanem általános, emberi, ha úgy tetszik, tiszta evangéliumi szempontból kell megítélni, és eszerint kell állást foglalni.”³² Bereczky ezen erkölcsi, lelkiismereti és hitbeli indíttatás alapján tette a zsidókérdést szószéki prédikációk témájává már 1938-ban az első zsidótörvény elfogadása idején,³³ majd 1942 októberében az egyik fő kezdeményezője volt a „Jó Pásztor” bizottság megalapításának.³⁴ A bizottság célja eredetileg a munkaszolgálatos és internálótáborokban lévő zsidó származású reformátusok pásztori és szociális-karitatív gondozása volt, de a német megszállás, és különösen is a nyilas hatalomátvétel után az üldözöttek feltétel nélküli segítségét, bújtatását, keresztlevelekkel való ellátását végezte.

²⁸ I. m. 78.; Bereczky tartotta magát ígéretéhez. Mesternek a nyilaspuccs után menekülnie kellett. Miután 1944 decemberében klastrompusztai menedékhelye bizonytalanná vált, Mester Bereczky révén tudott menedéket találni a Bethesdában, még álnéven lelkészigazolványt is kiállítottak számára, Madarász József, debreceni menekült lelkész nevére, amit Ravasz László írt alá. I. m. 258., 615.

²⁹ I. m. 78.

³⁰ I. m. 93.

³¹ I. m. 204.

³² I. m. 205.

³³ BEREZSKY Albert (1938): *A zsidók titka*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt.

³⁴ MAJSAI Tamás (1994): A protestáns egyházak az üldözés ellen, In: Szita Szabolcs (szerk.): *Magyarország 1944. Üldöztetés–embermentés*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine – 1944 Emlékbizottság. 150–184.

Az, hogy a zsidók deportálásának végső célja megsemmisítésük volt, 1944. április végén, május elején nyilvánvalóvá vált Bereczky számára, aki szerepet vállalt a Soós Géza által vezetett akcióban, amely a haláltáborokban folyó eseményeket tanúsító, úgynevezett auschwitz-i jegyzőkönyvek magyarra fordítását és magyar egyházi vezetőkhez való eljuttatását célozta. Ravasz a maga példányát személyesen Bereczkytól kapta meg.³⁵

3.1. Jaross Andor belügyminiszternél a zsidó származású református presbiterek, diakónusok mentesítésének ügyében

Bereczky része volt annak a református egyházi küldöttségnek,³⁶ amely az ekkor már lebetegedett és Leányfalun tartózkodó Ravasz megbízásából Mester Miklós közbenjárásával 1944 nyarán felkereste Jaross Andor belügyminisztert, hogy a református egyházban szolgáló zsidó származású presbiterek részére mentességet biztosíthassanak a zsidótörvények következményei alól.³⁷ Jaross szóbeli ígéretet tett a bizottságnak mentesítő rendelet kiadására, amely viszont – Mester szerint Baky László és Endre László „gáncsoskodása” miatt – végül nem jelent meg.³⁸ Bereczky is megerősíti, hogy a belügyminisztérium „állandó sürgetésre sem adta ki ezt a rendeletet írásban.”³⁹ Ennek ellenére a szóbeli ígéreten felbátorodva az egyházkerületek maguk adtak mentesítő dokumentumokat a presbitereknek és házastársaiknak. Bereczky szerint a „tájékozatlan hatóságok” sok helyen elfogadták ezeket a dokumentumokat, ami által „sok zsidó származású presbiter megmenekült”.⁴⁰

³⁵ BRAHAM, Randolph L. (1997): *A népiirtás politikája: a holocaust Magyarországon*. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó. 787.

³⁶ Mester Bereczky mellett még Szabó Imre esperest említi meg név szerint, de utal „több lelkészre” jelenlétére is. MESTER (2012), 56.

³⁷ A diakónusok és diakonisszák egy korábbi rendelet révén már mentességet kaptak. Ebbe a rendeletbe kívánták befoglalni a presbitereket is.

³⁸ I. m. 56.

³⁹ BERECKY Albert (1945): *A magyar protestantizmus a zsidóüldözéssel szemben*. Budapest, Református Traktátus Vállalat, 1945. 16.

⁴⁰ I. m. 17.

3.2 Bereczky részvétele a deportálások elleni nyilvános egyházi tiltakozás megszervezésében (1944. június–július)

Bereczky Albert deportálásokkal szembeni véleménye széles körben nyilvánvalóvá vált, amikor a Budapesti Református Egyházmegye 1944. június 16-i közgyűlésén javasolta, hogy a Szabó Imre esperes által megfogalmazott és a közgyűlés által elfogadott deportálások elleni tiltakozást terjesszék fel a kormányhoz. Az indítvány az egyházmegyei főgondnok, Tasnádi Nagy András machinációja révén végül nem került megszavazásra; Bereczky és a németbarát Tasnádi, aki „civilben” a képviselőház elnöke volt, még össze is szólalkozott emiatt a gyűlés alatt.⁴¹

Bereczky ezután aktív szerepet vállalt a magyarországi egyházak zsidók deportálásával szembeni közös, nyilvános tiltakozásának előkészítésében. „Azt reméltük ugyanis” – írja Bereczky – „hogy – a holland és a dán egyházak mintájára – nálunk is sikerülni fog a kormány antiszemita intézkedéseit megfékezni, ha az összes keresztény egyházak egységesen járnak el, és közösen tiltakoznak a gyalázatosságok ellen.”⁴² Ravasz szándéka, hogy a fellépésbe a katolikus egyházat is bevonja, nem valósult meg. A protestáns püspököknek és főgondnokoknak a parlament felsőházában Serédi Jusztinián hercegprímással tartott informális megbeszélése nyilvánvalóvá tette, hogy „a keresztyén egyházak, ha nem is együtt, de külön-külön, azonos szellemben”⁴³ lépnek fel elsősorban a keresztyénné lett zsidó származású tagjaik védelméért. Miután a református egyházkormányzat nyugtalanító híreket kapott arról, hogy a kassai gettóból már folyik a zsidók külföldre szállítása, Ravasz László a magyarországi protestáns egyházak vezetőinek közös tiltakozását szervezte meg. Ennek eredménye egy Ravasz által megfogalmazott memorandum volt, amelyet mind a kilenc református és evangélikus püspök aláírt, és amelynek Sztójay Döme miniszterelnöknek 1944. június 21-i⁴⁴ átadásán Bereczky Albert is jelen volt.⁴⁵ A

⁴¹ Ez az eseménysor tanulmányunkban azért nem kerül bővebben kifejtésre, mert részletes összefoglalóját adja: ERDŐS Kristóf (2024): Szabó Imre budapesti esperes embermentő tevékenysége (1944), In: *HIT*. 1. 1. [megjelenés alatt; ezúton is köszönöm a szerzőnek a kézirat rendelkezésre bocsátását].

⁴² BERECKZY (1945), 17.

⁴³ I. m. 18.

⁴⁴ I. m. 20. Bereczky itt tévesen június 23-t ír. Braham is ezt veszi át. BRAHAM (1997), 1139.

⁴⁵ BERECKZY (1945), 20.

memorandum azzal az ultimátummal próbálta Sztójajt a deportálások leállítására ösztönözni, hogy ellenkező esetben a protestáns egyházak tagjaik tudomására hozzák a deportálások kegyetlenségét és az ez ellen megvalósuló egyházi tiltakozás figyelmen kívül hagyását. Arról, hogy már magának a találkozónak a légköre sem lehetett túlságos bizakodásra okot adó, tanúskodik, hogy Zsindelyné Tüdös Klára szerint Bereczky „sírva, jajgatva, kétségbeesve” került haza a megbeszélésről.⁴⁶

„A miniszterelnök úr, bár határozott ígéretet semmi irányban nem tett, úgy nyilatkozott a küldöttség előtt, hogy az nem zárta ki az emlékirathoz fűzött remények beteljesülését. De bizonyára magad is megállapíthattad, hogy a helyzet az emlékiratban általunk kívánt irányban nem változott, s így reánk vár annak a végső kötelességnek a teljesítése, amit emlékiratunkban ünnepélyesen magunkra vállaltunk”⁴⁷ – írta öt nappal később, 1944. június 26-án Ravasz László püspöktársainak.

A levélhez egy, a protestáns templomok szószékeiről kihirdetett deklaráció tervezetét is csatolta, amely szerint: „...kérve kértük a magyar királyi Kormányt, vessen véget a kegyetlenkedéseknek (...) Fájdalommal kell megállapítanunk, hogy könyörgésünk eredményét nem látjuk. Mint a két evangéliumi egyház püspökei, mindezekről kötelességünknek tartottuk híveinket, egyházunk minden tagját és Krisztus anyaszentegyházának egyetemes közösségét tájékoztatni.”⁴⁸

A nyilatkozat tervezetének a püspökökhöz való eljuttatását, jóváhagyásuk, véleményük, módosítási javaslataik begyűjtését Bereczky fiatal lelkipásztorok bevonásával szervezte meg.⁴⁹ A nyilatkozat elvi alapjait egyik püspök és a némelyük által gyorsan összehívott egyházi testületek sem vitatták, de hangvételének súlyosságáról, illetve arról, hogy nemcsak a zsidókkal szembeni bánásmód ellen, hanem a totális háború egyéb kegyetlenségei, például a terrorbombázások ellen is fel kell emelnie a szavát, további egyeztetés vált szükségessé, amelynek érdekében Ravasz 1944. július 3-ra Leányfalura hívta a protestáns püspököket vagy delegáltjaikat. A meghívókat Bereczky küldte ki táviratokban, amely után a legtöbb meghívottal telefonon is beszélt. Közvetítői közül Péter Jánost nevesíti, aki Vásárhelyi János erdélyi püspökkel tárgyalt az ügyben.⁵⁰

⁴⁶ ZSINDELYNÉ (1978), 34.

⁴⁷ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára 1/b, 2595/1944.

⁴⁸ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (továbbiakban RL) C/141. 16.d.

⁴⁹ Bereczky Albert jelentése Ravasz Lászlónak, 1944. június 28. RL C/141. 16.d.

⁵⁰ Uo.

Péter szerepéről nem tudhatunk többet, de az alapján, hogy a nyilatkozattal kapcsolatosan főképpen az erdélyi egyházkerület részéről érkeztek vonakodásként is értelmezhető módosítási javaslatok,⁵¹ talán nem volt véletlen az ellenállásban is az egyik legaktívabb egyházi szerepet vállaló és már ekkor kifinomult diplomáciai érzékkel és kimagasló meggyőzőképességgel rendelkező Péter bevetése az irányukban.

A július 3-i találkozón végül Ravasz mellett Enyedy Andor református, Kapi Béla, Raffay Sándor, Kuthy Dezső evangélikus püspökök, Balogh Jenő és Bereczky vettek részt. A találkozó részletes, négy gépelt oldalas memorandumát Bereczky Albert készítette el,⁵² mint ahogyan Ravasz diktálására ő vetette gyorsírással papírra a nyilatkozat új szövegét, amelybe a megbeszélés eredményeképpen belekerült a terrorbombázások elleni tiltakozás is.

Mindeközben a katolikus egyház is elkészítette a maga tiltakozó pásztorlevelét, amelynek postai kézbesítését Antal István miniszter (ebben az időben egyaránt vezette az igazságügyi és a kultuszminisztériumi tárcát is) leállította, és július 6-án – az aznapi, a deportálást leállító kormányzói döntés ismeretében – felkereste Serédi Jusztinián hercegprímást. A kormány és a katolikus egyház közötti kétnapos (július 7 és 8) intenzív tárgyalások következtében Sztójay írásba is foglalta Serédi számára, hogy a budapesti zsidóság deportálását leállították, illetve, hogy a kereszténnyé lett zsidók a deportálás esetleges felújításakor is az országban maradnak, valamint, hogy a keresztény felekezetek lelkészeinek hozzátartozói mentességet kapnak a sárga csillag viselése és az ahhoz fűzött következmények terhei alól.⁵³

Július 6-án Antal István miniszter Mester Miklós révén Ravasztól is sürgős találkozót kért.⁵⁴ Ugyanakkor az, hogy a találkozóra végül csak öt napra rá, július 11-én

⁵¹ Az Erdélyi Egyházkerület állásfoglalása. Jegyzőkönyv az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának tanácskozástermében (Kolozsvárt) 1944. június hó 29-én de. megtartott igazgatótanácsai értekezletről. Idézi: MAJSAI Tamás (1995): A Magyarországi Református Egyház és a Holocaust, A nyilvános tiltakozás története, In: *Világosság*. 36. 5. 59.

⁵² RL A/1d „nem iktatott iratok”.

⁵³ MAJSAI (1995), 66.

⁵⁴ Pro Memoria a Leányfalun 1944. július 11-én este 7 órakor tartott értekezletről, RL A/1d “nem iktatott iratok”; bár ez a memorandum nem tartalmaz névalírást, mivel megfogalmazása nagyon hasonló Bereczky 1945-ös beszámolójához, feltételezhetjük, hogy ezt is ő szövegezte meg.

került sor, mutatja, hogy mind a püspök, mind pedig a miniszter számára egyértelművé vált, hogy Horthynak a deportálást felfüggesztő július 6-i döntése következtében a protestáns nyilatkozat okafogyottá vált. Ravasz szerint ekkor még csak az előkészületek folytak a szöveg sokszorosítására és szétküldésére, ugyanakkor Bereczky szerint ekkorra már meg is történt a sokszorosítás.⁵⁵

A püspök és a miniszter közti találkozót Bereczky készítette elő, aki július 10-én ezügyben megelőző és véleménye szerint érdemi tárgyalást folytatott Antallal.⁵⁶ Antal az ország nehéz helyzetére irányította Bereczky figyelmét, amelyen csak rontana, ha az egyházak szembefordulnának a kormányzattal. Elmondta, hogy „Serédiék” is lemondtak a pásztorlevelük hívekkel való közléséről, csak a papság körében osztják majd szét. Bereczky kérdésére, hogy a kormány milyen ígéretet tett Serédinek, Antal azt válaszolta, hogy „legalábbis egyelőre” nem deportálják a budapesti zsidóságot. Bereczky rákérdezett a „legalábbis egyelőre” megjegyzésre, mire Antal azzal védekezett, hogy a deportálások német nyomásra történnek, és a magyar kormány mozgásterét korlátozott, de azon dolgoznak, hogy legalább azt el tudják érni, hogy a németek a keresztyénné lett zsidókat ne deportálják.⁵⁷

A találkozó napján Bereczky újabb levelet írt Ravasznak, amelyben kérte, hogy egy rövid memorandum mindenképpen kerüljön majd felolvasásra vasárnap a gyülekezetekben. Kérését azzal indokolta, hogy féltő, hogy azon lelkészek, akik tudomást szereztek a nyilatkozat tervéről annak visszavonását hallva esetleg meggondolatlan nyilatkozatokat tesznek az ügyben, amelyek alapján világi eljárások, felelősségre vonások indulhatnak ellenük. Bereczky arra is rámutatott, hogy a nyilatkozat külső nyomásra történő visszavonása bizalmatlanságot teremthet az egyházkormányzattal szemben.⁵⁸

⁵⁵ „2000 lelkészi hivatal címére különböző színű borítékokban, több kéz írásával, az ország különböző részein, vidéki postahivatalokban és vasúti állomásokon akartuk feladni.” BEREZKY (1945), 24.

⁵⁶ Bereczky Albert levele Ravasz Lászlóhoz, 1944. július 10., RL C/141. 16.d.

⁵⁷ Csak érintőlegesen idetartozó részlet, hogy Mester Miklós szerint miután Antalt a háború után a népbíróság halálra ítélte, a Bereczky tanúvallomásaiban szereplő enyhítő körülmények, illetve Bereczky külön közbenjárása Tildynél eszközölte ki számára az elnöki kegyelmet. MESTER (2012), 60.

⁵⁸ Bereczky Albert levele Ravasz Lászlóhoz, dátum nélkül, de feltehetően 1944. július 11., RL C/141. 16.d.

Ezen előkészületek alapján került sor július 11-én este héttől Leányfalun – „Ravasz László püspök betegágyánál”⁵⁹ – a püspök és a miniszter közti találkozóra, amelyen Mester Miklóson⁶⁰ kívül Lőrinczy Szabolcs miniszteri tanácsos, Kapi Béla evangélikus és Révész Imre református püspökök, valamint Bereczky Albert vettek részt.

A találkozón Antal ugyanazokat az érveket hangoztatta, mint egy nappal korábbi, Bereczkyvel folytatott megbeszélésén: ha az egyház szembekerül a kormánnyal, akkor a kormány vagy kénytelen lesz erőszakosan fellépni az egyházzal szemben, vagy lemondásra kényszerül, amely esetben a nyilasok kezébe kerül a kormányzás, és „a még itthon lévő zsidók közül egyetlen egyet sem lehet megmenteni”.⁶¹ Antal kiemelte, hogy ugyanazokat az ígéretek, amelyeket a hercegprímásnak megtett, a protestánsoknak is megerősíti, és az ellen sem emelt kifogást,⁶² hogy a templomokban ne hangozhasson el egy olyan közlemény, „amely nem tartalmaz többet, csupán annak a közlését, hogy a zsidókérdésben az egyház vezetősége mindent megtett, amit megtehetett, és ez irányú fáradozásait tovább is folytatja”.⁶³

A találkozó másnapján, ezen utóbbi, miniszteri megjegyzés alapján került megfogalmazásra és az egyházközségeknek való kiküldésre az Egyetemes Konvent Elnökségének aláírásával az alábbi rövid körlevél:

„Nagytiszteletű Lelkipásztor Úr! Felkérjük, hogy a legközelebbi (július 16-án) délelőtti istentisztelet végeztével szíveskedjek felolvasni a következő üzenetet: a magyarországi református egyház és a magyarországi evangélikus egyház püspökei tájékoztatni kívánják a gyülekezeteket arról, hogy mindkét evangéliumi egyház

⁵⁹ Ravasz ebben az időszakban sokat volt beteges (májgyulladással) és jórészt leányfalui nyaralójában tartózkodott. RAVASZ (1992), 215.

⁶⁰ Meglepő módon Mester Miklós emlékirataiban nem számol be az ebben a találkozóban betöltött szerepéről, mint ahogyan magának a tiltakozó nyilatkozat körüli szervezkedésnek sem szentel különösebb figyelmet (ahol röviden utal rá: MESTER (2012), 205, illetve érintőlegesen 31.)

⁶¹ Pro Memoria a Leányfalun 1944. július 11-én este 7 órakor tartott értekezletről, RL A/1d „nem iktatott iratok”

⁶² BEREZKY (1945), 25. szerint a miniszter a rövid közlemény lehetőségét a másnapi minisztertanácsi ülés jóváhagyásához kötötte, amelynek pozitív eredményét Bereczkyvel közölték.

⁶³ Pro Memoria a leányfalun 1944. július 11-én este 7 órakor tartott értekezletről, RL A/1d „nem iktatott iratok”

vezetősége a zsidókérdés kapcsán, különösen a megkeresztelkedett zsidók érdekében, ismételten eljár az illetékes kormánytényezőknél, és ez irányú fáradozásait tovább is folytatja.”^{64,65}

Bereczky szerint – és itt feltehetően nemcsak a tiltakozó nyilatkozat bővített, július 3-a utáni formájának kiadatlanságára, hanem a kegyetlenkedésekkel szembeni katolikus-protestáns összeresztván fellépésre gondol – „a püspök úrnak [Ravasz] mérhetetlen fájdalmat okozott, hogy akcióját elgáncsolták”.⁶⁶ A tiltakozásnak ez a legyengített formája valóban kudarcélmény volt sokak számára,⁶⁷ azonban Bereczky, ahogyan azt 1945. április 10-i felszólalásán a dunamelléki egyházkerület tanácsülésén, illetve 1945-ös kiadványában⁶⁸ is hangsúlyozza, sikert látott benne abból a szempontból, hogy szerinte az egyházi tiltakozásoknak már a szervezése is nyomást gyakorolt a kormányzatra, és szerepe volt abban, hogy 1944 júliusa és szeptembere között szüneteltetve voltak a deportálások.

Mester Miklós rendkívül magasra értékelte Bereczkynek a tiltakozó nyilatkozat körül végzett tevékenységét, sőt szerinte Bereczky volt ennek az első kezdeményezője, még Ravaszt is ő vette rá a Serédinek írt levele megírására.⁶⁹ Bár Bereczky aktivitása a nyilatkozat körüli operatív tevékenységekben kimagasló volt, mégis arra vonatkozóan, hogy az egész az ő kezdeményezéséből fakadt volna, más forrást nem találhatunk. Ravasz visszaemlékezése szerint meghagyja magának a kezdeményező szerepet, de ugyanakkor kimagasló jelentőséget tulajdonít Bereczkynek: „Bereczky Albertre mint a kerületi missziói bizottság előadójára szignáltam az ügyek nagy részét, aki velem egyetértve, az én nevemben járva bizalmat ébresztett maga iránt az üldözöttek között és a kabinetirodában [Ambrózy Gyula] egyaránt.”⁷⁰

⁶⁴ Az Egyetemes Konvent elnökségének közleménye, 1944. július 12. RL 3828/1944.

⁶⁵ Az eseménysor Ravasz László emlékirataiban is olvashatunk: RAVASZ (1992), 215–216.

⁶⁶ Feljegyzés a Dunamelléki Református Egyházkerület 1945. április 10-én megtartott tanácsüléséről, RL A/1b 91/1945.

⁶⁷ 1945. április 10-i dunamelléki egyházkerület tanácsülés jegyzőkönyvében Benkő István, Muraközy Gyula, Lázár Andor, Victor János, Kováts J. István ezzel kapcsolatos csalódottságáról szerezhetünk tudomást.

⁶⁸ BEREZKY (1945).

⁶⁹ MESTER (2012), 205.

⁷⁰ RAVASZ (1992), 215.

Mindez tovább vezet bennünket Bereczky ellenállási tevékenységének egy másik érdekes elemére, mégpedig Bereczkynak a magyar zsidóság vezetőivel való 1944. szeptember 14-i találkozójára. A fentebb említett egyházkerületi tanácsülésen is megemlíti, hogy ezen a bizonyos megbeszélésen is azzal érvelt, hogy a nyilvános tiltakozás szervezése következtében szüneteltek a deportálások 1944 júliusa és szeptembere között.

3.3. Bereczky Albert találkozója a budapesti zsidóság vezetőivel (1944. szeptember 14.)

A találkozó a terve megvalósulása előtt csak két nappal, szeptember 12-én merült fel, amikor Komoly, Éliás József, Török Sándor és Bereczky a pozsonyi úti parókián tartottak egyeztetést. Ezen Török Sándor felvetése alapján került elő a német megszállók elűzése utáni zsidó megtorlás lehetősége és esetleges jogossága. Bővebb részleteket a megbeszélésről Komoly nem árul el, de úgy tűnik, hogy a jelenlévők egyetértettek abban, hogy az intézményes számonkérés teljességgel megalapozható, ugyanakkor nem szabadna utat engedni az önbíráskodásnak, egyéni bosszúálló akciók elharapódzásának. Ennek megelőzésére merült fel, hogy Bereczky találkozzon a zsidó lelki vezetőkkel.

A találkozóra 1944. szeptember 14-én 12:15-től került sor a Wesselényi utca 7. szám alatti rabbinatusi hivatalban. Komoly Ottó naplója a megjelent rabbik közül név szerint kiemeli Groszmann Zsigmond és Hevesi Ferenc pesti főrabbiakat és Berend Béla⁷¹ szigetvári főrabbit, ekkor a Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes Intéző Bizottságának Jaross Andor németbarát belügyminiszter által kinevezett tagját, Benoschofsky Imre budai főrabbit, valamint Török Sándort, aki a Zsidótanácsban a kikeresztelkedett zsidók képviselője volt.⁷² Bereczky megemlíti, hogy a katolikus P. Jánosi József jezsuita szerzetes, a Magyar Szent Kereszt Egyesület elnöke kísérte el őt a találkozóra.⁷³ Komoly naplója nem örökíti meg P. János jelenlétét vagy hozzászólásait, ellenben a megbeszélés főszereplőjeként egyértelműen Bereczkyt mutatja be.⁷⁴

⁷¹ Berend Béla (1911–1987) világháború alatti szerepének megítélése ellentmondásos. Míg egyes nézőpontok szerint túlságosan is kereste a megszállók és kiszolgálóik akaratát, más vélemények kiemelik, hogy kollaborációját sokak megmentésére, sorsuk enyhítésére használta fel. MUNKÁCSI Krisztina (1996): Berend Béla főrabbi népbírósi pere, In: *Századok*. 130. 6. 1525–1552.

⁷² Komoly Ottó naplója (1984), In: Benda Kálmán (szerk.): *Ráday Gyűjtemény Évkönyve III.* Budapest. 238–306. 286–287.

⁷³ BEREZKY (1945), 29.

⁷⁴ KOMOLY (1984), 287.

Komoly feljegyzí, hogy Bereczky érkezése előtt feszült hangulat alakult ki, mivel Groszmann főrabbi sérelmezte, hogy a megkérdezése nélkül hívták össze a megbeszélést a hivatalába, Berend pedig cinikusan azt hangoztatta, hogy igaz ugyan, hogy majd a háború után arról fognak a rabbik prédikálni, hogy ne legyen megtorlás, „de hát nem tehetünk róla, ha mégis lesz”.⁷⁵ Hevesi főrabbi szerint minden keresztény bűnös, aki nem lépett fel a aktívan a zsidók érdekében, amely érvelést Komoly azzal próbálta enyhíteni, hogy a magyar zsidóság sem emelte fel a szavát más országok zsidóságának érdekében, amikor azt még tehetete volna.

Bereczky azt a képet vázolja fel a megbeszélés kapcsán mintha a zsidó vezetők az ő elbeszéléséből értesülhettek volna először a református egyház deportálás elleni tevékenységéről.⁷⁶ Komoly színezi a képet, ő úgy emlékszik, hogy az érkező Bereczkyt már azzal fogadta Groszmann főrabbi, hogy „ismeri a működését, amelyet a deportálás ellen a református egyház kebelén belül végzett”.⁷⁷ Mindenesetre biztos, számára is voltak addig nem felfedett információk, amikor Bereczky a keresztény egyházak zsidóellenes intézkedésekkel szembeni tevékenységét részletesebben közreadta. Ezután arra kérte a zsidóság vezetőit, hogy a német megszállástól való felszabadulás után tegyenek meg mindent, hogy „az iszonyatos szenvedések után elkövetkezzék a kiengesztelődés és a lelkek megbékélésének⁷⁸ korszaka”.⁷⁹ Hevesi és Groszmann megjegyezték, hogy Bereczky éppen arra a szeretetre apellál, amely a keresztények nagy részéből hiányzott a zsidókkal szemben, amire Komoly szó szerinti igénnyel próbálja visszaadni Bereczky választát: „Mi ismerjük a mi hibáinkat, azt hiszem, önök is ismerik a saját hibáikat. Célunkat nem azzal segítjük elő, ha kölcsönösen egymás hibáira mutatunk rá, hanem ha saját hibáinkon igyekszünk javítani és mindent megtenni ügyünk érdekében.”⁸⁰ Végül Komoly szerint, legalábbis látszatra, sikeresen zárult a találkozó. A jelenlévő rabbik megígérték, hogy ünnepi beszédeikben a „ne légy haragtartó, ne légy bosszúálló!” szellemiséget fogják előtérbe helyezni.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ BEREZKY (1945), 29.

⁷⁷ KOMOLY (1984), 287.

⁷⁸ A „lelkek megbékélése” kifejezést Komoly is szó szerint hozza: KOMOLY (1984), 287.

⁷⁹ BEREZKY (1945), 30.

⁸⁰ KOMOLY (1984), 287.

4. Bujtatások: a Pozsonyi úti templom mint az ellenállás egyik bázisa

Bereczky ellenállási tevékenységének fontos eszköze volt gyülekezetének, a Budapest-Pozsonyi úti egyházközségnek 1943-ban elkészült modern temploma. „Ez egy érdekes, zezugos épület volt, ha az ember bement a főkapun, esetleg a templomon át jött ki, de még rejtett kijáratok is voltak”⁸¹ – emlékezik vissza Mester. A több, kisebb-nagyobb teremmel, szolgálati lakásokkal és több kijáratral is rendelkező „zezugos parochia”⁸² a faji vagy politikai alapon üldözöttek mentshelyeként, de emellett titkos találkozók alkalmas helyszínéül is szolgált. Ide szervezett Bereczky találkozót Tildy és Szakasits Árpád, szintén rejtőzködő szociáldemokrata vezető, valamint Tildy és az illegális kommunisták vezetői, Kállai Gyula és Losonczy Géza között. Maga Mester Miklós már a Szakasitscsal és Kállaival való találkozás után tett látogatást Tildynél a pozsonyi úton, feltehetően 1944 augusztusának első napjaiban.⁸³

Gombos Gyula visszaemlékezése szerint,⁸⁴ amikor a sikertelen kiugrási kísérletet követően a Soos Géza koordinálta Magyar Függetlenségi Front (MFM) újra fel akarta venni a kapcsolatot a szövetségesekkel, mivel a még Horthy delegálta moszkvai fegyverszüneti bizottság illetékessége kérdésessé vált, ismételten szerepet kapott Bereczky és parókiája. A tervek szerint egy ellopott német géppel repültek volna Siófokról az MFM és a Magyar Front delegáltjai a szovjetekhez. A Siófokra utazáshoz 1944.

⁸¹ BOKOR Péter (1981): Egy naív ember – bársonyszékben (Bokor Péter interjúja Mester Miklóssal), In: *Valóság*. 24. 10. 72.

⁸² MESTER (2012), 248.

⁸³ I. m. 250–255.: Az augusztus eleji datálás ellentmond Rácz Erzsébet beszámolójának, aki szerint amíg Tildy május 9. és szeptember 5. között náluk bujkált, nem hagyta el a lakást. A Mester által visszaidézett beszélgetésben megemlítésre kerülnek a háború menetét befolyásoló legfontosabb események (pl. a normandiai partraszállás, Hitler-ellenes merénylet), de Románia átállása még nem. Tehát nem harmonizálhatjuk a két forrást úgy, hogy esetleg a beszélgetésre mégsem augusztus elején, hanem a szeptember 5. utáni napokban került sor. A Bokor Péter-féle Mester-interjú sem tisztázza egyértelműen a dátumot. Sőt itt Mester egy második Tildy-találkozót is megemlít. BOKOR (1981), 72.

⁸⁴ GOMBOS (1999), 18–19.

november 13-án⁸⁵ a Pozsonyi úti templomban gyülekeztek a résztvevők. Gombos Hőgye Mihállyal ment el a pozsonyi útra, ahol egyébként október 15-e óta a családja már menedéket kapott. A kapualjban a kommunista Kállai Gyulával és Péter Gáborral találkoztak. Kállai bemutatta Gombosnak Pétert mint a Magyar Front kommunista párti megbízottját.⁸⁶ Végül a leutazás az értük érkező gépkocsi meghibásodása miatt nem valósult meg. Lehet, hogy erre az eseményre utal Mester azon megjegyzése, hogy tudomása szerint Péter Gábor is bujkált a Pozsonyi úton, de az is lehet, hogy az említettekénél is több alkalommal találhatott ott menedéket.⁸⁷

Bereczky kapcsolatban állt Soos Géza irányítása által az ellenállói tevékenységekbe bekapcsolódó fiatal SDG⁸⁸-sekkel is. A Pozsonyi úti templom szerepét nézve beszédes egyikük, Sóvágó Gábor visszaemlékezése: „Volt rá eset, hogy soha eddig nem látott embereket kellett elkalauzolnom Bereczky Albert református lelkészhez a Pozsonyi úti református templomba, s megmondotta Bognár István, hogy azok ott fognak rejtőzni, mert üldözöttek. Ennek a megbízásnak eleget tettem. Maga Bereczky Albert »vette át« az embereket, akiket azóta nem láttam. Nekem annyit kellett mondanom, hogy ők azok, akiket István küldött. Bereczky mosolygott, és azt mondotta, üdvözli Istvánt.”⁸⁹

Majoros Tamás későbbi színművész, ekkor kommunista agitátor, akit az SDG tagjai Rákoshelyen egy olyan nyugalmazott ezredes házában rejtettek el, ahol a padláson már nyolc zsidó lány bujkált, azt a benyomást szerezte, hogy: „ezeknek a fiataloknak Bereczky Albert püspök volt a vezetőjük, inspirálójuk”.⁹⁰ Egy, a református egyetemistákat szintén nagy számban magába foglaló ellenállási csoport, a Szabad Élet Diákmozgalom képviselőit – Kiss Sándort és Vatai Lászlót – szintén Bereczky kapcsolta össze a Magyar Fronttal.⁹¹

⁸⁵ VIGH (1979), 397.

⁸⁶ MESTER (2012), 250.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Soli Deo Gloria Református Diákszövetség.

⁸⁹ Sóvágó Gábor visszaemlékezései (kézirat), idézi: DENKE Gergely (1993): Az SDG kapcsolata a népi irokkal, a népi mozgalommal, a Márciusi Fronttal és az ellenállással, In: Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században*. Budapest, Magyarországi Református Egyház. 433.

⁹⁰ ILLÉS Jenő (1979): Forró színpad. Major Tamás visszaemlékezései, In: *Lobogó*. 21. 30. 16.

⁹¹ DENKE (1993), 436.

A Pozsonyi úti templom és parókia még akkor is a menekültek rendelkezésére áll, amikor Bereczkyék az ostrom alatt már a Skót Misszió épületében kerestek menedéket. Például Horváth Jánost nyilas fogságból való megszökötése után odaküldte Bereczky tanácsára Gombos, és ekkor az is említésre kerül, hogy a torony alatti pincében mindvégig zsidókat is bújtattak.⁹² Nem kifogás hangoztatni, hogy nem rekonstruálható hitelesen, kik és mennyi ideig bujdosnak ott, hiszen, ahogyan a bújtatások egyik szervezője, Zsindelyné Tüdős Klára is megjegyzi: „Hogy mikor, ki és meddig húzódott meg a Pozsonyi úti házban, azt senki sem tartotta számon.”⁹³

Mindeközben Bereczky gyülekezetében a zsidótörvények káros következményeinek szigorodásával, hatókörük bővülésével párhuzamosan növekedett a kikeresztelkedő zsidók száma, amely különösen is megugrott német megszállás után, és végül a vidéki zsidóság deportálásának idején: „A legnagyobb keresztelkedési hullám 1944 nyarán volt. Főleg öregek, nők, gyerekek jöttek, a férfiak többségét már elvitték munkaszolgálatra. Mi töltöttük ki az anyakönyveket. Már rég nem hitről volt szó. Az életüket próbáltuk menteni.”⁹⁴ Bereczky és segédlelkészei – Pákozdy László Márton és Szántai Ede – az 1943 óta hatályos egyházi törvények által előírt egyéves előkészítő periódus⁹⁵ figyelmen kívül hagyásával, minden feltétel nélkül keresztelték át a jelentkezőket, és a gettókba is belátogattak házi úrvacsoraosztás ürügyén, élelem és gyógyszer bejuttatása céljából. Munkájuk eredményeként 1944 augusztus végén a Pozsonyi úton keresztelték meg a Budapesten áttérni kívánók 40%-át, mintegy 1300 embert,⁹⁶ míg a gyülekezet „Kaláka” becenevű ifjúsági csoportja szintén Bereczky tudomásával vált az embermentés aktív részesevé.⁹⁷

⁹² GOMBOS (1999), 22.

⁹³ ZSINDELYNÉ (1978), 34.

⁹⁴ Adorján Józsefné visszaemlékezése, aki akkor az egyházközség adminisztrátoraként szolgált; lásd: SÁNDOR Zsuzsanna: *A világ igazai*.

http://pozsonyiuti.reformatus.hu/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=67:righteous-among-the-nations&catid=34&lang=hu&Itemid=64 (utolsó megtekintés dátuma: 2024. január 15.); Kiss Réka megjegyzi, hogy az egyházi közvéleményben sokáig tartotta magát az nézet, hogy Bereczky ellen a zsidómentés közben elkövetett szabálytalanságok miatt 1944-ben fegyelmi eljárást indított az egyházmegye, de ezzel kapcsolatosan 2006-ig nem került elő levéltári adat, illetve Bereczky is csak azt említi meg, hogy az egyházhatóság fegyelmmel fenyegette meg. KISS (2006), 605.

⁹⁵ MAJSAI (1994).

⁹⁶ KISS (2006), 605.

⁹⁷ REVICZKY Béla (2001): *Hálaadás, A Pozsonyi Úti Református Egyházközség története 1921–2001*. Budapest. 35.

5. Bereczky az ellenállás szervezésében

Bereczky Albert nemcsak bújtatóként és hírvivőként vett részt az ellenállásban, hanem az események formálásában is igyekezett egyre aktívabb szerepet vállalni. Mester szerint leginkább Bereczky sürgette a találkozózt Horthy és a Magyar Front vezetői között.⁹⁸ Végül közülük Ambrózy és Bereczky szervezése által Szakasits és Tildy tudott a kormányzónál titkos kihallgatásban részt venni 1944. október 11-én.⁹⁹

Szintén Mester említi, hogy Bereczky – az Ambrózytól kapott megbízásnak megfelelően –, „embereivel állandóan figyelteti” a Fő utcai fogházat, ahol a Gestapo a magyar politikai foglyokat tartotta, hogy nehogy Németországba hurcolják őket.¹⁰⁰ Hogy kik lehettek Bereczky emberei, ebből a részletből nem derül ki. Leggyakrabban Hőgye Mihály, Pákozdi László Márton, Szántai Ede segédlelkészek vagy Éliás József és Péter János tűnnek fel hasonló szerepkörben. 1944. október 11-én a németek végül átengedték az ott fogva tartottak közül Nagy Ferencet, Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Baranyai Lipótot és ifj. Tildy Zoltánt a magyar hatóságok őrizetébe, akiket aztán a magyarok szabadon bocsátottak. Mester szerint „Soha ilyen boldognak nem láttam Bereczky Albertet, mint ekkor.”¹⁰¹ Mester szerint Bereczky magának tulajdonította a foglyok szabadulásának sikerét, akiknek érdekében beszélt Vladár Gábor igazságügyi miniszterrel,¹⁰² és azt az üzenetet hozta tőlük számukra, hogy jól rejtőzködjének el. Mester nem fűz megjegyzést Bereczkynek az ügyben megnyilvánuló súlyával kapcsolatosan, de ha volt is a lelkésznek szerepe a szabadon bocsátásban, semmiképpen nem lehet esetleges közbenjárását döntőnek és kizárólagosnak gondolnunk.¹⁰³

⁹⁸ BOKOR (1981), 72. Bővebben lásd: PÓTOR Imre (2003): *A bibliás politikus. Kiss Sándor Isten s a haza szolgálatában*. Habilitációs értekezés. Vásárosnamény.

⁹⁹ MESTER (2012), 258.; VIGH (1979), 396.

¹⁰⁰ MESTER (2012), 255.

¹⁰¹ I. m. 572.

¹⁰² Ne feledjük, hogy Bereczky azért is érdekelt volt ebben az ügyben, mert ifj. Tildy Zoltán a veje volt.

¹⁰³ A kiszabadítás más részleteihez lásd: BARTHA Ákos (2019): Bajcsy-Zsilinszky Endre fogságban és az ellenállás élén (1944), In: *Történelmi Szemle*. 61. 1. 93.

Bereczky társa volt Mesternek abban is, hogy kapcsolatokat építsenek ki a budapesti rendőrség tisztjeivel a zsidómentés és az átállítás érdekében.¹⁰⁴

Bereczky másik olyan ellenállási kapcsolata, akitől képet kaphatunk tevékenységéről, a Magyar Cionista Szövetség és a Zsidó Segítő- és Mentőbizottság elnöke, Komoly Ottó volt. Komoly kevesebb mint egy hónapot felölelő naplójának (1944. augusztus 21. – szeptember 16.) legtöbbet szerepelt alakjai között találjuk Bereczkyt,¹⁰⁵ akivel a legkülönbözőbb zsidómentésre és a háborúból való kiugrásra vonatkozó ügyekben és tervekben működött együtt.¹⁰⁶ Ilyen volt például az a terv, amely szerint a budapesti zsidóságot a külföldre deportálásoktól azzal lehetne megmenteni, ha a németeknek a magyar hatóságok ígéretet tennének, hogy saját maguk, itthon koncentrálják majd vidéki táborokba őket.¹⁰⁷ Másik közös témájuk a román kiugrás után Dél-Erdély magyar katonai megszállása és esetlegesen a nyugati szövetségeseknek való magyar fegyverletétel volt;¹⁰⁸ ehhez kapcsolódott a kiugrás után a zsidó munkaszolgálatosok felfegyverzésének terve.¹⁰⁹ A feljegyzett beszélgetések úgy mutatják be Bereczkyt mint aki nem pusztán csak egy összekötő és hírvívő, hanem aki egyenrangú és hangadó partnerként tárgyal Mesterrel és Komollyal. Komoly utolsó naplóbejegyzésében, 1944. szeptember 16-i Mesterrel történt egyeztetésekor előkerül egy zsidóügyi miniszteri tárca létrehozásának terve, amelyre Komoly Bereczkyt alkalmas személynek tartotta.¹¹⁰

¹⁰⁴ MESTER (2012), 256.

¹⁰⁵ A másik Mester Miklós.

¹⁰⁶ Komoly másik, ún. irodai naplója, amely az 1944.01.01.–06.25. valamint az 1944.10.10.–12.17. közti eseményeket rögzíti, már nem ilyen bőbeszédű Bereczkyvel kapcsolatosan (lásd az 1944.10.10. és 1944.12.01-i bejegyzéseknél).

<https://collections.yadvashem.org/en/documents/3696062> (2024.04.30.).

¹⁰⁷ 1944. augusztus 26. Az ezzel kapcsolatos tervezésben Tildy Zoltánné is részt vett. KOMOLY (1984), 254. Ezzel kapcsolatosan lásd még: BRAHAM (1997), 348, 389.

¹⁰⁸ KOMOLY (1984), 261.

¹⁰⁹ I. m. 262.

¹¹⁰ I. m. 292.

6. Zárszó

„Későn, csak 1944 elején láttam meg azt, hogy az egész népért, a magyarság megmaradásáért kell harcolni, és az egyháznak közvetlenül bele kell kapcsolódnia abba az ellenállási frontba, mely a kegyetlen elnyomás és üldöztetés idején a föld alatt kialakult. Sohasem foglalkoztam politikával, és sohasem gondoltam arra, hogy aktív politikai életben valaha részt veszek. De ekkor szakadatlanul, szinte éjjel-nappal a Szózatnak az a két sora gyötört: »A sírt, hol nemzet süllyed el, / Népek veszik körül.« Mennyit vitatkoztam, perlekedtem magános óráimban, hogy amikor mi fogunk elsüllyedni, még csak gyászkönny se hullik utánunk”¹¹¹ – ezekkel a szavakkal indokolja meg Bereczky ellenállásban betöltött szerepvállalását. Ennek külső, Tildy Zoltánhoz köthető elemeit már korábban ismertettük.

A vészkorszakban Bereczkynek a baloldaliak irányában kialakult bizalmi kötődései és ekkor szerzett vitathatatlan érdemei és ismertsége is hozzájárult ahhoz, hogy 1948-ban ő kerüljön Ravasz László püspöki székébe, ami által a református egyház egyik legellentmondásosabb időszaka következett el. Azonban ez sem vitatja el Bereczky német megszállás alatti kiállásának értékét. Mester szerint „Bereczky volt az egyedüli keresztény egyházi vezető férfi, aki nyíltan hangoztatta, hogy az egyházaknak a zsidókérdést nem saját felekezetük szempontjából, hanem általános, emberi, ha úgy tetszik, tiszta evangéliumi szempontból kell megítélni, és eszerint kell állást foglalni.”¹¹² 1944. augusztus végén az ő gyülekezetében keresztelték meg a Budapesten áttérni kívánók 40%-át, mintegy 1300 embert, amit a jeruzsálemi Jad Vasem intézet is 1997-ben posztumusz a „Világ Igaza” címmel ismert el.

¹¹¹ BERECZKY (1950), 10.

¹¹² MESTER (2012), 205.

Felhasznált irodalom:

- BARTHA Ákos (2019): Bajcsy-Zsilinszky Endre fogságban és az ellenállás élén (1944), In: *Történelmi Szemle*. 61. 1.
- BERECZKY Albert (1938): *A zsidók titka*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt.
- (1945): *A magyar protestantizmus a zsidóüldözéssel szemben*. Budapest, Református Traktátus Vállalat.
- (1950): Felszabadultam, In: Fekete Sándor – Finta István – Kádár Imre (szerk.): *A magyar protestantizmus öt éve 1945–1950*. Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya. 7–13.
- (1953): Felszabadultam, In: Bereczky Albert (szerk.): *A keskeny út*. Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya. 265–270.
- BOKOR Péter (1981): Egy naív ember – bársonyszékben (Bokor Péter interjúja Mester Miklóssal), In: *Valóság*. 24. 10.
- (1982): *Végjáték a Duna mentén*. Budapest, RTV – Minerva – Kossuth.
- BRAHAM, Randolph L. (1997): *A népirtás politikája: a holocaust Magyarországon*. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó.
- DENKE Gergely (1993): Az SDG kapcsolata a népi írokkal, a népi mozgalommal, a Márciusi Fronttal és az ellenállással, In: Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században*. Budapest, Magyarországi Református Egyház.
- ERDŐS Kristóf (2024): Szabó Imre budapesti esperes embermentő tevékenysége (1944), In: *HIT*. 1. 1. [megjelenés alatt].
- GOMBOS Gyula (1999): Képek zord időkben, In: *Hitel*. 12. 4.
- HAJDÚ Péter (1986): Bereczky Albert hagyatéka, In: *Theológiai Szemle*. 29. 5.
- ILLÉS Jenő (1979): Forró színpad. Major Tamás visszaemlékezései, In: *Lobogó*. 21. 30.
- KISS Réka (2006): Bereczky Albert lelkipásztori, püspöki működése, In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1*. Budapest, Argumentum.
- Komoly Ottó naplója (1984), In: Benda Kálmán (szerk.): *Ráday Gyűjtemény Évkönyve III*. Budapest. 238–306.
- MAJSAI Tamás (1994): A protestáns egyházak az üldözés ellen, In: Szita Szabolcs (szerk.): *Magyarország 1944. Üldöztetés–embermentés*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine – 1944 Emlékbizottság. 150–184.
- (1995): A Magyarországi Református Egyház és a Holocaust, A nyilvános tiltakozás története, In: *Világosság*. 36. 5.

- MESTER Miklós (2012): *Arcképek, Két tragikus kor árnyékában*. Budapest, Tarsoly.
- MUNKÁCSI Krisztina (1996): Berend Béla főrabbi népbíróági pere, In: *Századok*. 130. 6. 1525–1552.
- PÓTOR Imre (2003): *A bibliás politikus. Kiss Sándor Isten s a haza szolgálatában*. Habilitációs értekezés. Vásárosnamény.
- RAVASZ László (1992): *Emlékezéseim*. Budapest, Zsinati Sajtóosztály.
- RÁCZ Erzsébet (1984): „Itt bujdosott Tildy Zoltán”, In: *Új Tükör*. 21. 51.
(1995): *Feljegyzések a vihar kapujában. Emlékezés Tildy Zoltánra*. Budapest, Ráday Gyűjtemény. 10–14.
- REVICZKY Béla (2001): *Hálaadás, A Pozsonyi Úti Református Egyházközség története 1921–2001*. Budapest.
- SZABÓ IMRÉNÉ SZABÓ Éva (2001): „Ég de meg nem emésztetik”, *Szabó Imre a Budapesti Református Egyházmegye Első Esperese Naplók 1914–1954*, Budapest, Budahegyvidéki Református Egyházközség.
- SZEKÉR Nóra (2013): Adalékok a történelmi fogalmak bonyolultságához, In: Kahler Frigyes – Bank Barbara (szerk.): *Utak és útkeresztveződések*. Budapest, TIT. 215–235.
(2021): *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9.* Budapest, ÁBTL – Kronosz.
- VIDA István (2001): *Fejezetek a Független Kisgazdapárt történetéből 1930–1956*. Budapest.
- VIGH Károly (1979): Tildy Zoltán életútja (1889–1961), In: Petőc Károly (szerk.): *Szeghalom. Történelmi, néprajzi és földrajzi tanulmányok*. Szeghalom, Szeghalom Nagyközség Tanácsa. 329–415.
- ZSINDELYNÉ TÜDŐS Klára (1978): *Arcképek*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.